

Ευθανασία και Αυτονομία του προσώπου: μια καντιανή προσέγγιση

Βασιλική Μελισσινού*, μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΔΠΜΣ Βιοηθική, πτυχιούχος Φιλοσοφίας, τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.

*στοιχεία επικοινωνίας: vassilikimel@hotmail.com

τηλέφωνο: +306988367211

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία θα παρουσιαστεί το ζήτημα της ευθανασίας μέσα από μία περισσότερο φιλοσοφική και ηθική σκοπιά. Επίσης, θα γίνει μια σύντομη παρουσίαση κάποιων νομικών υποθέσεων, σχετικές με το ζήτημα της ευθανασίας και οι οποίες απασχόλησαν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, κυρίως για την ανάδειξη που έχει το ηθικώς σκέπτεσθαι με τις νομικές αποφάσεις

Όσον αφορά το φιλοσοφικό κομμάτι, και καθώς στη φιλοσοφία δίνουμε μεγάλη σημασία στις έννοιες, θα ξεκινήσω ορίζοντας για αρχή την Ευθανασία και στη συνέχεια θα παρουσιάσω τους όρους τους οποίους καθορίζουν το ανθρώπινο ον που σχετίζεται με αυτήν, δηλαδή το πρόσωπο. Το πρόσωπο, η αυτονομία, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η έλλογη φύση και ο σεβασμός είναι έννοιες, οι οποίες είναι απαραίτητες για να αναλυθεί ένα τέτοιο ηθικό ζήτημα.

Στη συνέχεια θα παρουσιάσω ορισμένες από τις πιο καθοριστικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις/ αναλύσεις του ζητήματος όπως παρουσιάζονται στη βιβλιογραφία με σκοπό να δώσω έμφαση στην αντιπαράθεση που προκύπτει στη συζήτηση του θέματος.

Στο 4ο κεφάλαιο θα προσπαθήσω να παρουσιάσω κάποιες γνωστές υποθέσεις με τις οποίες ασχολήθηκε το ευρωπαϊκό δικαστήριο δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Στο 5ο κεφάλαιο, θα επιστρέψω στη φιλοσοφική προσέγγιση, με μια εκτενέστερη ανάλυση των εννοιών “αυτονομία” και “ελευθερία” και στο πως τελικά αυτές οφείλουν να γίνουν σεβαστές στα πλαίσια των προγενέστερων οδηγιών και της ευθανασίας.

Τέλος, κριτικά θα τοποθετηθώ με κάποιες σκέψεις και φυσικά βασιζόμενη στη βιβλιογραφία για το εάν τελικά είναι θεμιτό να επιτρέψουμε φιλοσοφικά και νομικά τον τερματισμό της ζωής ενός προσώπου και υπό ποιες προϋποθέσεις.

Ορισμός

Η λέξη ευθανασία προκύπτει από τα συνθετικά εὖ + θάνατος και κυριολεκτικά σημαίνει τον καλό, τον ένδοξο, τον ωραίο θάνατο. Στην ιατρική θεώρηση διαχωρίζεται σε α) *εκούσια*: όταν ο ασθενής επιθυμεί και ζητά να πεθάνει με ευθανασία, β) *μη εκούσια*: όταν ο ασθενής δεν είναι σε θέση να διατυπώσει το αίτημα ή να δώσει τη συγκατάθεσή του για ευθανασία (π.χ. βρίσκεται σε κώμα), γ) *ακούσια*: όταν το άτομο εκδηλώνει την επιθυμία να μην πεθάνει με ευθανασία. Επίσης, στις κατηγορίες της *ενεργητικής* ευθανασίας, όταν ο γιατρός προκαλεί με ενέργεια τον θάνατο στον ασθενή (π.χ. με μία θανατηφόρο ένεση) και της *παθητικής*, όταν ο γιατρός δεν παρέχει φροντίδα στον ασθενή (π.χ. παράλειψη μηχανικής υποστήριξης). Η βιοηθική και η ηθική φιλοσοφία προσεγγίζει το ζήτημα της ευθανασίας με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μεγάλη αντιπαράθεση συναντάμε στην καντιανή θεωρία καθώς πολλοί ερμηνευτές θεωρούν ότι η φιλοσοφία του Καντ μπορεί να υποστηρίξει την ευθανασία, ενώ άλλοι είναι κάθετοι στο ότι η καντιανή ηθική δεν συμπεριλαμβάνει τέτοιες οπτικές υπέρ του θανάτου. Ο Immanuel Kant δεν γράφει για την ευθανασία, αλλά οι περισσότεροι ερμηνευτές του αντλούν συμπεράσματα για την οπτική του βασιζόμενοι στα όσα έχει γράψει για την αυτοκτονία στα βασικά έργα του περί ηθικής.

1ο κεφάλαιο: Kant και τέλος της ζωής

Όσον αφορά την αυτοκτονία, αποσπάσματα για την οπτική του βρίσκουμε στη Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών, όπου γράφει ότι πρόκειται για μια πράξη στην οποία οδηγείται κανείς από απελπισία λόγω μιας σειράς ατυχιών. Ο πράττων νιώθει αηδία για την ζωή, αλλά διατηρεί ακόμα την έλλογη φύση του ώστε να μπορεί να κρίνει αν η αυτοκτονία θα αντέβαινε προς το καθήκον έναντι του εαυτού. Το καθήκον έναντι στον εαυτό σημαίνει τον σεβασμό στην έλλογη φύση του και την αξιοπρέπειά του. Ο άνθρωπος έχει τέλειο καθήκον ως φυσικό ον να *αποφεύγει* την αυτοκτονία. Ως γνώμονας της αυτοκτονίας ορίζεται ο εξής: «από φιλαυτία θέτω ως

αρχή μου να συντομεύσω τη ζωή μου εάν η παράτασή της απειλεί με περισσότερα δεινά από όσες ανέσεις υπόσχεται»¹.

Στην Μεταφυσική των Ηθών, επίσης αφιερώνει μία παράγραφο στην οποία γράφει για την ηθική διάσταση της αυτοχειρίας. Τη συμπεριλαμβάνει στη θεωρία της αρετής και, συγκεκριμένα, στα τέλεια καθήκοντα προς τον εαυτό μας ως ζώωδη όντα. Κρίνει πως η επιλογή του εκούσιου φυσικού θανάτου μοιάζει παράλογη, αφού πρώτο μέλημα του ανθρώπου ως ζώου είναι η αυτοσυντήρηση.² Ο άνθρωπος όμως διαθέτοντας προσωπικότητα μέσω της αυτοχειρίας διαπράττει ταυτόχρονα και έγκλημα ενάντια στην ανθρωπότητα, απαξιώνοντάς τη στο πρόσωπό του. Συγκεκριμένα σημειώνει: «Ο άνθρωπος δεν μπορεί να απεμπολήσει την προσωπικότητά του, ενόσω γίνεται λόγος για καθήκοντα, επομένως ενόσω ζει αποτελεί δε αντίφαση να έχει κανείς την εξουσία να απαλλαγεί από κάθε υποχρέωση, δηλαδή να πράττει ελεύθερα σαν να μη χρειαζόταν απολύτως καμία εξουσία για την πράξη αυτή. Το να εκμηδενίσει κανείς το υποκείμενο της ηθικότητας στο πρόσωπό του είναι ακριβώς το ίδιο με το να εξαλείψει από τον κόσμο, όσο εξαρτάται από αυτόν, την ίδια την ηθικότητα κατά την ύπαρξη της, η οποία εν τούτοις, είναι σκοπός καθ' εαυτόν· άρα να διαθέτει κανείς τον εαυτό του απλώς και μόνο ως μέσον για οποιονδήποτε σκοπό του, σημαίνει να απαξιώνει την ανθρωπότητα στο πρόσωπό του (homo noumenon), μολονότι η διατήρησή της είχε ανατεθεί στον άνθρωπο (homo phaenomenon)».³ Σύμφωνα με τον Καντ, οι άνθρωποι δεν πρέπει να πράττουν πάντοτε και κατ' ανάγκη βάσει αρχών σε όλα τα είδη πράξεων, ωστόσο, κατά το ηθικώς πράττειν οφείλουν να πράττουν βάσει αρχών. Η καντιανή ηθική βασίζεται σε ηθικές αρχές/ προσταγές οι οποίες ισχύουν άνευ όρων. Σε αυτή συναντάμε τις υποθετικές προσταγές, οι οποίες αφορούν προσταγές χωρίς ισχύ, όπως για παράδειγμα καθημερινούς στόχους και προθέσεις. Αντίθετα, όσον αφορά τις ηθικές προσταγές ισχύουν χωρίς προϋποθέσεις, είναι ανεξάρτητες από τους στόχους και τις επιθυμίες κάποιου. Στο ζήτημα της ευθανασίας, εξετάζοντάς το ηθικά, θα εστιάσουμε στις ηθικές αρχές. Ποια είναι η βάση των ηθικών προσταγών; Κάποιος πρέπει να είναι σκοπός άνευ όρου αξίας, ο οποίος να ισχύει για όλα τα έλλογα όντα, ανεξάρτητα από τις επιθυμίες τους. Πρέπει να είναι αυτοσκοπός. Η ανθρώπινη

¹Καντ, Ιμμάνουελ. Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών. Μτφρ., σχόλια, επίμετρο: Κ. Ανδρουλιδάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σελ. 65-66 [4: 422].

²Καντ, Ιμμάνουελ. Μεταφυσική των Ηθών. Μτφρ., σημειώσεις, επιλεγόμενα: Κ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. ΣΜΙΛΗ, 2013, σελ. 275 [6: 421]

³Στο ίδιο, σελ. 277-278, [6: 423].

ιδιότητα (έλλογη φύση) έχει απόλυτη αξία (αξιοπρέπεια) και βρίσκεται εν γένει σε όλα τα έλλογα όντα. Όπως σημειώνει ο φιλόσοφος: «Ο άνθρωπος, και κάθε έλλογο όν εν γένει, υπάρχει ως σκοπός καθ' εαυτόν, όχι απλώς ως μέσον για οποιαδήποτε χρήση γι' αυτήν ή εκείνη τη θέληση, αλλά πρέπει πάντοτε να θεωρείται συνάμα ως σκοπός σε όλες τις πράξεις του, τόσο σ' αυτές που αναφέρονται στον εαυτό του όσο και σ' εκείνες που αναφέρονται σε άλλα έλλογα όντα, πρέπει πάντοτε να θεωρείται συνάμα ως σκοπός».⁴ Με βάση τον παραπάνω συλλογισμό προκύπτει η ηθική αρχή: «Πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα (ανθρώπινη ιδιότητα), τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντοτε συγχρόνως ως σκοπό και ουδέποτε απλώς και μόνον ως μέσον».⁵ Από αυτήν την αρχή συνεπάγεται ότι μια πράξη είναι μη ηθική όταν η τέλεσή της έχει ως αποτέλεσμα η ανθρώπινη ιδιότητα να μην αντιμετωπίζεται με σεβασμό.

2ο κεφάλαιο: Θεμελιώδεις έννοιες της καντιανής ηθικής φιλοσοφίας

Στην καντιανή ηθική θεωρία συναντούμε κάποιες βασικές έννοιες οι οποίες τίθενται ως τα κύρια γνωρίσματα των έλλογων όντων, δηλαδή των ανθρώπινων υποκειμένων.⁶ Η βασικότερη έννοια στην ηθική φιλοσοφική θεώρηση του Καντ είναι εκείνη του *προσώπου*. Πρόκειται για ηθικο-πρακτική έννοια αποτελεί την ταυτότητα του δρώντος υποκειμένου που κατέχοντας έλλογη αναστοχαστική ικανότητα, δηλαδή τη δυνατότητα του έλλογου πρακτικού συλλογισμού, μπορεί να καθοδηγεί την ανθρώπινη δράση ώστε να πραγματοποιεί τα σχέδια του βίου του.⁷ Η έλλογη φύση είναι αυτή που επιτρέπει σε κάποιον να αποκαλείται πρόσωπο και η διατήρηση αυτής, όπως θα σημειώσω παρακάτω, αποτελεί αυτοσκοπό. Η έννοια του προσώπου συνδέεται, επίσης, στην καντιανή φιλοσοφία, με τις έννοιες της αυτονομίας και της ελευθερίας.

---

⁴Καντ, Ιμμάνουελ. Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών. Μτφρ., σχόλια, επίμετρο: Κ. Ανδρουλιδάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σελ. 74 -75 [4: 428].

⁵ Στο ίδιο, σελ. 76-77 [4: 429].

⁶ Να σημειωθεί ότι ο Καντ όταν μιλά για έλλογα όντα δεν αναφέρεται αποκλειστικά στους ανθρώπους, ωστόσο επισημαίνει ότι οι άνθρωποι είναι τα μόνα όντα με έλλογη φύση που γνωρίζουμε.

⁷Τσινόρεμα, Στ. «Το πρόσωπο και η αρχή της προσωπικότητας στη νεότερη ηθική φιλοσοφία και βιοηθική» στο Ιατρική Ευθύνη και Βιοηθική -Το ανθρώπινο πρόσωπο, Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή (επιμ.), εκδ. Παπαζήση, 2016, σελ. 85-113.

Ως *αυτονομία* ορίζεται η ικανότητα του πρακτικού λόγου να αυτό-νομοθετεί, δηλαδή να αποτελεί τον έσχατο κριτή των πράξεων του εκάστοτε υποκειμένου. Χρησιμοποιώντας μια μεταφορά θα μπορούσαμε να πούμε πως μοιάζει με έναν δικαστή εντός μας που κρίνει τις πράξεις μας στη βάση του καθαρού πρακτικού λόγου. Είναι χαρακτηριστικό της ηθικής αυτουργίας και αποτελεί συστατικό στοιχείο του ηθικώς σκέπτεσθαι. Η *ελευθερία* είναι, επίσης, θεμέλιο της ηθικής των έλλογων όντων. Για τον φιλόσοφο, η ελευθερία στην πρακτική φιλοσοφία θεωρείται με όρια και αποτελεί προϋπόθεση που δίχως αυτή είναι αδύνατον να νοήσουμε τα πρόσωπα. Ένα πρόσωπο στο οποίο δεν μπορούμε να καταλογίσουμε ελεύθερη βούληση δεν μπορεί να πράξει· αλλά ακόμα κι όταν πράττει δεν μπορεί να του καταλογισθεί καμία πράξη ως δικαίωμα και υποχρέωση, καθώς δεν μπορεί να αναλάβει την ευθύνη αυτής. Ο Καντ οδηγείται στο συμπέρασμα ότι το πρόσωπο, έχοντας αυτές τις ικανότητες, είναι «αυτοσκοπός»⁸. Σημειώνει: «Τα έλλογα όντα αποκαλούνται πρόσωπα επειδή η ίδια η φύση τους τα διακρίνει ως σκοπούς καθ' εαυτούς, δηλαδή ως κάτι που δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιείται μονάχα ως μέσον, και άρα κατά τούτο περιορίζεται η αυθαιρεσία (και αποτελεί αντικείμενο σεβασμού)»⁹. Οφείλεται να μην χρησιμοποιηθεί ως μέσον με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά διότι του καταλογίζουν ευθύνη πράξεων και δικαιώματα, αξία και υποχρεώσεις. Τις έννοιες της ελευθερίας και της αυτονομίας πρόκειται να τις αναπτύξω περαιτέρω παρακάτω.

Ο *σεβασμός* είναι άλλη μία κρίσιμη έννοια στον Καντ και ειδικά σε σχέση με το πρόσωπο, αφού είναι θεμελιώδης για τη συγκρότηση των ηθικών αρχών και κρίσεων στα διάφορα πεδία. Έτσι, ο σεβασμός στο πρόσωπο του άλλου υποδεικνύει όχι μόνο σεβασμό στην έλλογη φύση, αλλά, κατ' επέκταση, και στο σώμα του υποκειμένου. «Το ηθικό όριο οποιασδήποτε μορφής επέμβασης στον άνθρωπο βρίσκεται στην αξίωση του σεβασμού και της προστασίας του προσώπου, του απαραβίαστου της ακεραιότητάς του. Ο σεβασμός της ακεραιότητάς του άλλου θεμελιώνεται στην αμοιβαία αναγνώριση των προσώπων, αφορά δε και απευθύνεται προς όλα τα ανθρώπινα όντα ως θέμα αρχής».¹⁰ Μπορούμε να αναγνωρίσουμε,

⁸Τσινόρεμα, Στ. «Το πρόσωπο και η αρχή της προσωπικότητας στη νεότερη ηθική φιλοσοφία και βιοηθική» στο *Ιατρική Ευθύνη και Βιοηθική -Το ανθρώπινο πρόσωπο*, Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή (επιμ.), εκδ. Παπαζήση, 2016, σελ. 101.

⁹Καντ, Ιμμάνουελ. *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών*. Μτφρ., σχόλια, επίμετρο: Κ. Ανδρουλιδάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σελ. 74-75, [4: 428].

¹⁰Τσινόρεμα, Στ. «Το πρόσωπο και η αρχή της προσωπικότητας στη νεότερη ηθική φιλοσοφία και βιοηθική» στο *Ιατρική Ευθύνη και Βιοηθική -Το ανθρώπινο πρόσωπο*, Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή (επιμ.), εκδ. Παπαζήση, 2016, σελ. 112.

λοιπόν, τη σημαντικότητα που είχαν για τον φιλόσοφο και τα συναισθήματα καθώς αναγνωρίζει το αίσθημα του σεβασμού προς τους άλλους καθοριστικό στην ηθική του θεώρηση. Αυτή η σχέση σεβασμού και προσώπου μας κατευθύνει στο ζήτημα της ευθανασίας για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε την αξία του προσώπου και πως καθορίζεται ο άνθρωπος με βάση την καντιανή ηθική, ώστε να μπορέσουμε να τη συμπεριλάβουμε σε μια θεωρία υπέρ της ευθανασίας. Ωστόσο, η έννοια του προσώπου δεν είναι επαρκής για να στηρίξουμε την άποψη αυτή. Χρειάζεται να αναφέρω άλλες δύο έννοιες, που σε σχέση με αυτή, θα μας οδηγήσουν σε μια θετική προοπτική προς την ευθανασία.

Η πρώτη έννοια εξ αυτών είναι αυτή του *αυτοσκοπού*. Για τον Καντ το πρόσωπο είναι αυτοσκοπός με απόλυτη αξία: «τα πρόσωπα δεν είναι απλώς υποκειμενικοί σκοποί, των οποίων η ύπαρξη ως αποτέλεσμα των πράξεών μας έχει μίαν αξία για εμάς, αλλά είναι αντικειμενικοί σκοποί, δηλαδή πράγματα των οποίων η ύπαρξη είναι σκοπός καθ' εαυτόν (αυτοσκοπός), και μάλιστα σκοπός στη θέση του οποίου δεν δύναται να τεθεί άλλος σκοπός, τον οποίο θα έπρεπε να υπηρετούν απλώς και μόνον ως μέσα, επειδή χωρίς αυτόν δεν θα υφίστατο απολύτως τίποτα με απόλυτη αξία».¹¹ Αυτό σημαίνει ότι η κατηγορική προσταγή κι οι ηθικές προθέσεις και κρίσεις οφείλουν πάντα να θέτουν ως σκοπό και αξία το πρόσωπο, και ποτέ να μην το υποβιβάζουν σε απλό μέσο. Το πρόσωπο καθορίζει την αξία του άλλου και ο σεβασμός σε αυτό οφείλει τη διατήρησή του, δηλαδή τη διατήρηση της έλλογης ικανότητας. Όταν κατακερματίζεται η έλλογη ικανότητα όμως τι μένει; Το πρόσωπο διατηρεί την αξία του και την ιδιότητά του;

Μια ακόμα σημαντική έννοια είναι εκείνη της *αξιοπρέπειας*: «εκείνο που αποτελεί τον όρο υπό τον οποίο και μόνον κάτι δύναται να είναι σκοπός καθ' εαυτόν, δεν έχει απλώς και μόνο σχετική αξία δηλαδή τιμή, αλλά εσωτερική αξία, δηλαδή αξιοπρέπεια»¹². Η αξιοπρέπεια, δηλαδή η αξία του προσώπου, είναι μια έννοια που υπάρχει εγγενώς στα έλλογα όντα. Σύμφωνα με την Στ. Τσινόρεμα: «Η αξιοπρέπεια χαρακτηρίζει κάθε ανθρώπινο ον λόγω της ανθρώπινης (ηθικής) ιδιότητάς του, δηλαδή της ιδιότητας να θέτει σκοπούς και να υποβάλει αυτούς στον έλεγχο καθολικών νόμων. Αυτό που αποδίδει αξιοπρέπεια σε ένα ον είναι η έλλογη

---

¹¹Καντ, Ιμάνουελ. Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών. Μτφρ., σχόλια, επίμετρο: Κ. Ανδρουλιδάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σελ. 74-75, [4: 428].

¹²Στο ίδιο, σελ. 84-85, [4: 435].

ικανότητα για αυτονομία, μια ροπή προς την προσωπικότητα, ως την ικανότητα να (συν)νομοθετεί τον ηθικό νόμο και να πράττει από σεβασμό προς αυτόν».¹³ Η ανθρώπινη φύση λοιπόν διαθέτει εγγενώς όλες αυτές τις ιδιότητες που την καθορίζουν και την λογίζουν ως ηθικό ον. Αλλά το ερώτημα παραμένει. Τι συμβαίνει όταν το ανθρώπινο ον χάσει την προσωπικότητά του; Είναι πάντα η ανθρώπινη φύση ικανή για ηθικότητα; Ο Καντ απαντά: «Η ηθικότητα και η ανθρώπινη φύση, εφόσον είναι ικανή για την ηθικότητα, είναι εκείνα μονάχα που έχουν αξιοπρέπεια»¹⁴.

Με βάση τις παραπάνω έννοιες της καντιανής ηθικής, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η εκούσια ευθανασία υπό ορισμένες συνθήκες δικαιολογείται. Πότε; Όταν α) πρόκειται για κάποια/κάποιον ασθενή που εξαιτίας της κατάστασής του η έλλογη φύση του θα πληγεί ανεπανόρθωτα, τότε ο σεβασμός στην ανθρώπινη ιδιότητα επιτρέπει την εκούσια ευθανασία, β) Όταν ο/η ασθενής γνωρίζει ότι οι έλλογες ικανότητές στο μέλλον πρόκειται να εξασθενήσουν εντελώς και επιθυμεί όταν έρθει εκείνη η ώρα να του γίνει ευθανασία (π.χ. αλτσχάιμερ), γ) Όταν ο/η ασθενής υποφέρει από αβάσταχτο πόνο, ο οποίος επηρεάζει άμεσα και κατακλύζει τις έλλογες ικανότητες του ασθενούς με αποτέλεσμα να μην μπορεί να τις χρησιμοποιήσει.

Στις τρεις παραπάνω περιπτώσεις θίγεται η ανθρώπινη ιδιότητα του ασθενούς, δηλαδή η έλλογη φύση του, ως σεβασμό προς αυτήν, η ευθανασία μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι είναι η λύση που μπορεί να υπερασπιστεί την αξιοπρέπεια των ασθενών, δηλαδή την έλλογη υποκειμενικότητά τους. Με άλλα λόγια, εφόσον ο άνθρωπος ως ποιητικό ον είναι ικανός για ηθικότητα εξαιτίας της φύσης του, προτού αυτή διαφθαρεί, μπορεί να καθαιρέσει την υπόστασή του ως προς σεβασμό στην αξιοπρέπειά του, έτσι ώστε και να παραμείνει πιστός στην ανθρώπινή του ιδιότητα και υπακούοντας στον ηθικό νόμο. Όταν χάνονται αυτά, δηλαδή η ανθρώπινη ιδιότητά του και η ηθικότητα, τότε ενδέχεται να είναι πλέον στη θέση είτε να χρησιμοποιεί τους άλλους ως μέσα, είτε να τον χρησιμοποιούν εκείνοι.

3ο κεφάλαιο: Φιλοσοφική ερμηνευτική ανάλυση

¹³Τσινόρεμα, Στ. «Το πρόσωπο και η αρχή της προσωπικότητας στη νεότερη ηθική φιλοσοφία και βιοηθική» στο Ιατρική Ευθύνη και Βιοηθική -Το ανθρώπινο πρόσωπο, Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή (επιμ.), εκδ. Παπαζήση, 2016, σελ. 105.

¹⁴Καντ, Ιμμάνουελ. Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών. Μτφρ., σχόλια, επίμετρο: Κ. Ανδρουλιδάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σελ. 84-85, [4: 435].

Ερμηνευτές του Καντ υποστηρίζουν ότι το ζήτημα της εκούσιας ευθανασίας μπορεί να δικαιολογηθεί καντιανά. Της εκούσιας διότι εμπεριέχει και τη βούληση του ασθενή, καθώς και τον σεβασμό του προσώπου του από τον γιατρό. Σύμφωνα με τον David Velleman η ευθανασία μπορεί να αποτελέσει μονόδρομο σε σχέση με το σεβασμό του προσώπου. Όταν το υποκείμενο δεν είναι σε θέση να διατηρήσει τη ζωή του και συνακόλουθα την αξιοπρέπειά του εξαιτίας της ασθένειάς του που πλήττει την έλλογη φύση του και την αξία του, υπηρετώντας τον όρο του σεβασμού της καντιανής θεωρίας σχεδόν οφείλει να επιλέξει την ευθανασία, ώστε να μείνει πιστός στους ηθικούς νόμους και στην ελευθερία του.¹⁵ Στο ίδιο πλαίσιο υποστηρίζει κι η Λ. Παπαδάκη ότι η εκούσια ευθανασία μπορεί να δικαιολογηθεί στη βάση του σεβασμού της ανθρώπινης ιδιότητας, όταν πλήττονται οι έλλογες ικανότητες του προσώπου.¹⁶ Στις περιπτώσεις για παράδειγμα που το άτομο πρόκειται να πληγεί από Αλτσχάιμερ ή πάσχει από κάποια ανίατη ασθένεια που πρόκειται να πλήξει τις έλλογες ικανότητές. Ο Dennis Cooley στο άρθρο του «A Kantian moral duty for the soon-to-be demented to commit suicide»¹⁷ υποστηρίζει ότι σ' αυτές τις περιπτώσεις όχι μόνο δικαιολογείται η εκούσια ευθανασία αλλά επιβάλλεται, αποτελεί ηθική υποχρέωση, προκειμένου το πρόσωπο να διατηρήσει μέχρι τέλους την ηθική διάσταση. Κρίνω, πως μια τέτοια οπτική μοιάζει υπερβολική και ίσως, εξαιτίας της ευθραυστότητας του ζητήματος αλλά και της απουσίας ακριβούς έκφρασης της οπτικής του φιλοσόφου στο ζήτημα, θα έπρεπε να μιλούμε για επιθυμία για ευθανασία (ή, διαφορετικά, αυτονομία απέναντι στο θάνατο) και μια δικαιολόγηση της πράξης που θα συνεπάγεται από αυτήν την επιθυμία και όχι για ηθική υποχρέωση. Άλλη μία προσέγγιση του βιοηθικού αυτού ζητήματος δίνει και η F. M. Kamm¹⁸, η οποία υποστηρίζει πως η δύσκολη κατάσταση στην οποία βρίσκεται το άτομο μπορεί να υπερισχύσει έναντι της αξίας του ατόμου και άρα καλύτερα το άτομο να οδηγηθεί σε ευθανασία, παρά να συμβεί κάτι τέτοιο. Ο Velleman ασκώντας κριτική στην συγκεκριμένη προοπτική σημειώνει πως κάτι τέτοιο καντιανά δεν μπορεί να σταθεί· με βρίσκει σύμφωνη, διότι η αξιοπρέπεια, όπως προανέφερα, στον Καντ, υπάρχει εγγενώς στον άνθρωπο και δεν μπορεί να συγκριθεί ως ανώτερη ή κατώτερη με το τι

¹⁵Velleman, D. "A right of self-termination", *Ethics* 109, 1999.

¹⁶Παπαδάκη, Λίνα. «Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής: Καντιανές Προσεγγίσεις». Εκδ. νήσος, 2017, σελ. 47

¹⁷Cooley, Dennis. «A Kantian Moral duty for soon-to-be demented to commit suicide», *American Journal of Bioethics* 7 (6), 2007..

¹⁸Kamm, F. M., « A right to choose death? », *Boston Review*, 1997.

βιώνει ο άνθρωπος ως καλό ή κακό· αυτό που πρέπει να λάβουμε υπόψη σε σχέση με την αξιοπρέπεια είναι ο κατακερματισμός της όταν χάνεται η έλλογη φύση. Το έλλογο υποκείμενο ξεκινά να καταρρέει στην πραγματικότητα και είναι ορθό να του δοθεί η δυνατότητα να μην επιλέξει ένα τέτοιο τέλος ζωής. “Γιατί ο τρόπος του θανάτου μας έχει σημασία ως προς το κριτικό επίτευγμα του όλου βίου μας; Πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ δύο διαφορετικών απαντήσεων στο προκειμένο ερώτημα: αφ’ ενός, διότι ο θάνατος αποτελεί το έσχατο όριο της ζωής, κάθε δε τμήμα της ζωής, περιλαμβανομένου του εσχάτου, είναι σημαντικό· αφ’ ετέρου, διότι ο θάνατος είναι γεγονός μοναδικό, ένα περιέργως σημαντικό συμβάν στο αφήγημα της ζωής μας, όπως η τελευταία σκηνή ενός θεατρικού έργου, όταν τα πάντα γύρω του οδηγούνται στην κορύφωση υπό το φως ενός ιδιαίτερου προβολέα. Κατά την πρώτη έννοια, ο χρόνος του θανάτου είναι σημαντικός εξ αιτίας του τί πρόκειται να μας συμβεί, αν πεθάνουμε αργότερα· κατά τη δεύτερη έννοια, ο τρόπος του θανάτου μας έχει σημασία, επειδή αφορά ακριβώς στο πως πράγματι πεθαίνουμε.”¹⁹ Ο Hill²⁰ παρόμοια υποστηρίζει πως η έλλογη φύση και η αυτονομία του ανθρώπου ισχύει καθ’ εαυτή, ωστόσο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι όλοι οι άνθρωποι δεσμεύονται από αυτήν. Ειδικά όταν ο πόνος υποβιβάζει τη ζωή σε κατώτερης ποιότητας μπορεί κάποιο έλλογο υποκείμενο να επιλέγει να την αφαιρέσει. Φυσικά, ο πόνος μπορεί να οδηγήσει σε κατακερματισμό της ανθρώπινης ιδιότητας, όπως υποστηρίζει κι ο Velleman. Στην περίπτωση αυτή, από τη στιγμή που έχει ήδη υπονομευθεί η έλλογη φύση, καντιανά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο άνθρωπος έχει μετατραπεί πλέον σε ζώο και ότι δεν έχουμε κάτι να σεβαστούμε, όπως αναφέρει η Λ. Παπαδάκη.²¹ Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη και το παράδειγμα που δίνει ο Καντ, όταν γράφει στη Μεταφυσική των Ηθών για την αυτοκτονία και την περίπτωση του ανθρώπου που τον δάγκωσε άρρωστο σκυλί και άρχισε να έχει τα πρώτα συμπτώματα λύσσας, μπορούμε να συμπεράνουμε, ότι κι ο φιλόσοφος σε αντίστοιχες περιπτώσεις, εκφυλισμού της ανθρώπινης φύσης, είναι υπέρ της ευθανασίας ή της αυτοκτονίας.

4ο κεφάλαιο: Ευθανασία και το “Δικαίωμα στη Ζωή” - Το “Δικαίωμα στον Θάνατο”;

¹⁹Dworkin, Ronald. Η επικράτεια της Ζωής: Αμβλώσεις, ευθανασία & ατομική ελευθερία. Απόδοση - Εισαγωγή: Φ. Βασιλόγιαννης, Επίμετρο: Π. Σούρλας, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Αρσενίδη, Αθήνα, 2013, σελ. 300

²⁰Hill, Thomas. «Autonomy and Self-Respect», Cambridge University Press, 1991.

²¹Παπαδάκη, Λίνα. «Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής: Καντιανές Προσεγγίσεις». Εκδ. νήσος, 2017, σελ. 52.

Τι σημαίνει “δικαίωμα στον θάνατο”; Συνειρμικά καταλαβαίνουμε ότι πρόκειται για εκείνο το δικαίωμα να μπορεί να επιλέξει κανείς πότε και πώς θα πεθάνει. Αλλού ορίζεται ως το δικαίωμα του ασθενούς να αρνηθεί τη θεραπεία ή να ζητήσει να αποσυρθεί από τη μηχανική υποστήριξη, κάτι που θα επιφέρει τον θάνατό του.²² Εκ πρώτης όψεως φαίνεται πολύ απλό και πράγματι ο σεβασμός στην αυτονομία του ασθενούς δικαιολογείται πλήρως ηθικά, ωστόσο, ένα τέτοιο δικαίωμα δεν υφίσταται νομικά. Ένα κύριο πρόβλημα σε σχέση με τη νομική εδραίωση ενός τέτοιου δικαιώματος είναι ότι μας φέρνει αντιμέτωπες με slippery slope, δηλαδή αποδεχόμενοι το δικαίωμα στο θάνατο να δώσουμε χώρο για αυθαιρεσία και κατάχρηση με αποτέλεσμα οι ασθενείς να θανατώνονται χωρίς τη βούλησή τους ή των συγγενών τους ή από την άλλη να επιθυμούν και να προβαίνουν σε ευθανασία άτομα τα οποία είναι πολύ κοντά στο να επανέλθουν σε έναν λειτουργικό τρόπο ζωής, με τη δικαιολογία ότι το έπραξαν για να διαφυλάξουν την αξιοπρέπεια του ασθενούς. Ο “θάνατος με αξιοπρέπεια” είναι αυτό στο οποίο στοχεύει το “δικαίωμα στον θάνατο” και είναι ο βασικός άξονας επιχειρηματολογίας των περισσότερων υπερασπιστών της ευθανασίας, παρ’ όλα αυτά, ο κίνδυνος κατάχρησης ενός τέτοιου δικαιώματος πράγματι υπάρχει.

Για τους σκοπούς της εργασίας θεωρώ σημαντικό να παρουσιάσω ορισμένες νομικές υποθέσεις προσφυγής για ευθανασία και τις αντίστοιχες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Σε αρκετές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωση η παθητική ευθανασία είναι επιτρεπτή, ωστόσο την τελευταία εικοσαετία το ΕΔΔΑ έχει έρθει αντιμέτωπο με προσφυγές για ευθανασία. Οι προσφεύγοντες και οι προσφεύγουσες επικαλούνται την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία “υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, και ήταν το πρώτο μέσο που αποκρυσταλλώνει και δίνει δεσμευτικό αποτέλεσμα στα δικαιώματα που ορίζονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.”²³ Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων καλείται να αναλαμβάνει και να μελετά προσφυγές που γίνονται διακρατικά ή από ιδιώτες, όταν υπάρχει πιθανότητα παράβασης κάποιου από τα δικαιώματα που ορίζει

---

²²Physician-Assisted Suicide and the Right to Die with Assistance. (1992). Harvard Law Review, 105(8), 2021–2040, σελ. 2022.

<https://doi.org/10.2307/1341556>

²³Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δια την Προάσπισιν των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, 4 Νοεμβρίου 1950, Ρώμη. Ελληνική Μετάφραση.

[European Convention on Human Rights \(coe.int\)](https://www.coe.int/en/Convention-on-Human-Rights)

η ΕΣΔΑ. Ήδη 47 κράτη έχουν δεσμευτεί να διαφυλάξουν τα θεμελιώδη δικαιώματα που ορίζει. Στο παρόν πλαίσιο που μελετάμε δύο κύρια άρθρα έχουν επικαλεσθεί οι αιτούντες ευθανασία στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, “το δικαίωμα στη ζωή” (άρθρο 2) και “δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής” (άρθρο 8).²⁴

Παρακάτω παρουσιάζονται μερικές σημαντικές υποθέσεις²⁵, με σκοπό να γίνει κατανοητό τι επικρατεί νομικά στην Ευρώπη και πως η ευθανασία τέθηκε υπό συζήτηση:

1) Pretty v. UK (2002)²⁶

Η προσφεύγουσα έπασχε από τη νόσο των κινητικών νευρώνων, η οποία θα επηρέαζε τους μύες της με αποτέλεσμα να την άφηνε σε κάποια στιγμή εντελώς παράλυτη και δεν υπήρχε καμία ελπίδα θεραπείας. Ζήτησε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, να της επιτρέψει να αποφασίσει πότε εκείνη θέλει να πεθάνει μέσω υποβοηθούμενης αυτοκτονία, η οποία θα γινόταν από τον σύζυγό της, καθώς η ίδια ήταν αδύνατο να δράσει όντας παράλυτη. Αίτημά τους ήταν να μη διωχθεί μετά την πράξη και να μην κατηγορηθεί για ανθρωποκτονία. Το δικαστήριο αποφάσισε ότι α) δεν καταστρατηγείται το άρθρο 2 “δικαίωμα στη ζωή” της ΕΣΔΑ και ότι δεν μπορεί να οδηγήσει, σε “δικαίωμα στον θάνατο”, β) Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 (απαγόρευση απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση) της Σύμβασης. Τέλος, έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση των άρθρων 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής), 9 (ελευθερία συνείδησης) και 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) της Σύμβασης.

2) Lambert v. France (2015)²⁷

Οι προσφεύγοντες σε αυτή την υπόθεση ήταν οι γονείς, ένας ετεροθαλής αδελφός και μια αδελφή του Vincent Lambert, ο οποίος υπέστη τραυματισμό στο κεφάλι σε τροχαίο ατύχημα το 2008, με αποτέλεσμα να είναι τετραπληγικός. Παραπονέθηκαν, μεταξύ άλλων, για την απόφαση που εξέδωσε στις 24 Ιουνίου 2014 το γαλλικό Conseil d'État, το οποίο, στηριζόμενο σε ιατρική γνωμάτευση που

---

²⁴Στοιόδιο.

²⁵European Court of Human Rights, Press Unit, Factsheet - End of life and ECHR, April 2022.

[FS Euthanasia ENG \(coe.int\)](#)

²⁶Στοιόδιο.

²⁷European Court of Human Rights, Press Unit, Factsheet - End of life and ECHR, April 2022.

[FS Euthanasia ENG \(coe.int\)](#)

συνέταξε μια ομάδα τριών ιατρών, έκρινε νόμιμη την απόφαση που έλαβε στις 11 Ιανουαρίου 2014, ο θεράπων ιατρός του Vincent Lambert, να διακόψει την τεχνητή διατροφή και ενυδάτωσή του. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν, μεταξύ άλλων, ότι η ανάκληση της τεχνητής ενυδάτωσης και της διατροφής του θα αντέβαινε στις υποχρεώσεις που υπέχει το κράτος από το άρθρο 2 (δικαίωμα στη ζωή) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρχε παραβίαση του άρθρου 2 (δικαίωμα στη ζωή) της ΕΣΔΑ σε περίπτωση εφαρμογής της απόφασης του Conseil d'État της 24ης Ιουνίου 2014. Παρατήρησε ειδικότερα ότι δεν υπήρξε συναίνεση μεταξύ των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης υπέρ του να επιτραπεί η απόσυρση της θεραπείας που διατηρεί τη ζωή και πρέπει να δοθεί στα κράτη ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις του νόμου, όπως ερμηνεύθηκαν από το Conseil d'Etat, αποτελούσαν νομικό πλαίσιο το οποίο ήταν σαφές ώστε να ρυθμίζει με ακρίβεια τις αποφάσεις που έλαβαν οι ιατροί σε καταστάσεις όπως αυτή της υπό κρίση υπόθεσης. Το Δικαστήριο είχε, επίσης, πλήρη επίγνωση της σημασίας των ζητημάτων που εγείρονται στην παρούσα υπόθεση, η οποία αφορούσε εξαιρετικά περίπλοκα ιατρικά, νομικά και δεοντολογικά ζητήματα. Υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι εναπόκειται πρωτίστως στις αρχές του κράτους να επαληθεύσουν εάν η απόφαση ανάκλησης της θεραπείας ήταν συμβατή με την εθνική νομοθεσία και τη Σύμβαση και να αποδείξουν την επιθυμία του ασθενούς σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Ο ρόλος του Δικαστηρίου συνίσταται στην εξέταση της συμμόρφωσης του κράτους με τις θετικές υποχρεώσεις του που απορρέουν από το άρθρο 2 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το νομοθετικό πλαίσιο που προβλέπει το εθνικό δίκαιο, όπως ερμηνεύεται από το Conseil d'Etat, και η διαδικασία λήψης αποφάσεων, η οποία διεξήχθη με σχολαστικό τρόπο, ήταν συμβατά με τις απαιτήσεις του άρθρου 2. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η υπό κρίση υπόθεση και όλες οι πτυχές είχαν εξεταστεί προσεκτικά, υπό το πρίσμα τόσο μιας λεπτομερούς ιατρικής έκθεσης εμπειρογνομόνων και δεοντολογικούς φορείς, αποφασίζοντας ότι οι γιατροί μπορούν να αποσύρουν τον Lambert από τη μηχανική υποστήριξη. Τελικά εκείνος κατέληξε το 2019 μετά από έντεκα (11) χρόνια σε κωματώδη κατάσταση.

3) Koch v. Germany (2012)²⁸

Το 2004 η σύζυγος του προσφεύγοντος, η οποία έπασχε από πλήρη τετραπληγία, ζήτησε ανεπιτυχώς από το Federal Institute for Pharmaceutical and Medical Products να της χορηγήσει άδεια για να λάβει θανατηφόρα δόση φαρμάκου που θα της επέτρεπε να αυτοκτονήσει στο σπίτι της στη Γερμανία. Η προσφυγή απορρίφθηκε. Τον Φεβρουάριο του 2005 πήγαν και οι δύο στην Ελβετία, όπου η σύζυγος αυτοκτόνησε με τη βοήθεια ενός συλλόγου. Τον Απρίλιο του 2005 ο προσφεύγων άσκησε ανεπιτυχώς αγωγή για να αναγνωριστεί η παρανομία των αποφάσεων του Federal Institute for Pharmaceutical and Medical Products. Οι προσφυγές του στο Συνταγματικό Δικαστήριο, στο Συνταγματικό εφετείο και στο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο κρίθηκαν απαράδεκτες. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η άρνηση των εθνικών δικαστηρίων να εξετάσουν την ουσία της προσφυγής του προσέβαλε το δικαίωμά του για σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

Έχοντας υπόψη, ιδίως, την εξαιρετικά στενή σχέση μεταξύ του προσφεύγοντος και της συζύγου του, καθώς και την άμεση συμμετοχή του στην εκπλήρωση της επιθυμίας της να τερματίσει τη ζωή της, το Δικαστήριο έκρινε ότι μπορούσε να ισχυριστεί ότι επλήγη άμεσα από την άρνηση χορήγησης άδειας για την απόκτηση θανατηφόρας δόσης του φαρμάκου. Το Δικαστήριο έκρινε ότι, στην προκειμένη περίπτωση, υπήρξε παραβίαση των δικονομικών δικαιωμάτων της προσφεύγουσας δυνάμει του άρθρου 8 “δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής” της Σύμβασης, όσον αφορά την άρνηση των γερμανικών δικαστηρίων να εξετάσουν την ουσία της καταγγελίας του προσφεύγοντος. Όσον αφορά περαιτέρω την ουσία της καταγγελίας, το Δικαστήριο έκρινε ότι εναπόκειται πρωτίστως στα γερμανικά δικαστήρια να εξετάσουν την ουσία της, καθώς δεν υπάρχει συναίνεση μεταξύ των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης ως προς το ζήτημα αν πρέπει ή όχι να επιτραπεί οποιαδήποτε μορφή υποβοηθούμενης αυτοκτονίας.

4) Lings v. Denmark (2022, εκκρεμεί)²⁹

---

²⁸European Court of Human Rights, Press Unit, Factsheet - End of life and ECHR, April 2022.

[FS Euthanasia ENG \(coe.int\)](https://www.coe.int/t/e/treaties/echr/FS_Euthanasia_ENG.aspx)

Ο προσφεύγων ήταν γιατρός και ιδρυτής της οργάνωσης Doctors in Favor of Euthanasia (Læger for Aktiv Dødshjælp), μιας οργάνωσης που αγωνιζόταν για την υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Η υπόθεση αφορούσε την καταδίκη του για δύο κατηγορίες υποβοηθούμενης αυτοκτονίας και μία κατηγορία απόπειρας υποβοηθούμενης αυτοκτονίας. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η τελική απόφαση του εθνικού δικαστηρίου είχε παραβιάσει το δικαίωμά του στην ελεύθερη έκφραση. Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 (ελευθερία έκφρασης) της Σύμβασης, διαπιστώνοντας ότι, συνολικά, οι λόγοι των εθνικών δικαστηρίων για τη λήψη του η απόφαση που έπραξαν – η προστασία της υγείας και της ηθικής και των δικαιωμάτων των άλλων – ήταν νόμιμη και είχαν ενεργήσει εντός της διακριτικής ευχέρειας («περιθώριο εκτίμησης») που παρέχεται στις αρχές στη συγκεκριμένη περίπτωση. Επισήμανε, ειδικότερα, ότι η υποβοηθούμενη αυτοκτονία ήταν παράνομη στη Δανία από το 1930. Επισήμανε, επίσης, ότι οι αρχές έχουν καθήκον να προστατεύουν τα ευάλωτα μέλη της κοινωνίας και το Δικαστήριο τόνισε ότι δεν υπήρχε δικαίωμα στην υποβοηθούμενη αυτοκτονία βάσει της Σύμβασης. Λαμβάνοντας υπόψη τα τελικά συμπεράσματα του Ανώτατου Δικαστηρίου της Δανίας και μη βλέποντας κανένα λόγο να διαφωνήσει μαζί τους, ιδίως διότι οι συμβουλές του προσφεύγοντος είχαν ωθήσει ένα από τα άτομα προς την αυτοκτονία, το Δικαστήριο έκρινε ότι, αν και η δημοσίευση του οδηγού υποβοηθούμενης αυτοκτονίας του Lings ήταν νόμιμη, η υπόθεση στηριζόταν στις συγκεκριμένες συμβουλές που δόθηκαν σε άτομα και έκρινε ότι ούτε η καταδικαστική απόφαση ούτε η ποινή ήταν υπερβολικές εν προκειμένω.

Νομικά, λοιπόν, στην Ευρώπη το ζήτημα της ευθανασίας υπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του κάθε κράτους, αλλά μονάχα όταν δεν προκύπτει παραβίαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ. Έτσι, σε πολλά από τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. είναι νόμιμη μονάχα η παθητική ευθανασία. Παρατηρώντας τις υποθέσεις που έχουν φτάσει στο ΕΔΔΑ, φιλοσοφικά σχολιάζοντάς τες, διακρίνουμε τα τρία καίρια σημεία τα οποία επισημαίνει και ο Dworkin σε σχέση με το ζήτημα της ευθανασίας. Δηλαδή κρίνονται η αυτονομία του προσώπου, το αληθές συμφέρον του και η ιερότητα της ζωής. “Είναι άραγε ανεπίτρεπτη η ευθανασία -ακόμη και όταν οι ασθενείς επιθυμούν τον θάνατο ή ακόμη και όταν ο θάνατος είναι προς το αληθές συμφέρον τους- επειδή προσβάλει

---

²⁹European Court of Human Rights, Press Unit, Factsheet - End of life and ECHR, April 2022.

[FS Euthanasia ENG \(coe.int\)](#)

πάντοτε την εγγενή αξία και ιερότητα της ανθρώπινης ζωής;”³⁰ Θα συνεχίσω την ανάλυσή μου επιστρέφοντας σε δύο έννοιες που θεωρώ κρίσιμες για το ζήτημα.

5ο κεφάλαιο: Πίσω στις έννοιες: Αυτονομία, Ελεύθερη Βούληση και Προγενέστερες οδηγίες

Η ελευθερία και η αυτονομία στην ηθική φιλοσοφία του Καντ είναι δύο έννοιες αναπόσπαστα συνδεδεμένες. Για τον φιλόσοφο η ελευθερία σε συνδυασμό με τις αρχές της ίδιας της θέλησης μας προσδίδουν αυτονομία: «Η βούληση είναι σε όλες τις πράξεις η ίδια νόμος στον εαυτό της, δηλώνει μόνον την αρχή να μην πράττει κανείς σύμφωνα με άλλον γνώμονα παρά μόνον εκείνον που έχει επίσης ως αντικείμενο τον εαυτό του ως καθολικό νόμο, (...) τούτο ακριβώς είναι ο τύπος της κατηγορικής προσταγής και η αρχή της ηθικότητας»³¹. Αυτονομία, λοιπόν, σύμφωνα με τον Καντ, είναι βούληση βάσει αρχών και όχι μια αυθαίρετη αυτονομία χωρίς όρους. Τα κριτήριά της πρέπει να βασίζονται στον καθολικό νόμο και άρα να είναι κριτήρια πράξης που είναι δυνατόν να υιοθετηθούν από όλους. Επειδή είμαστε όντα τα οποία βιώνουν την εμπειρία μέσα από τον κόσμο των φαινομένων αλλά ταυτόχρονα ο Λόγος μας συνδέει με το νοητό μπορούμε μέσω αυτού να σπάμε τις αιτιακές αλυσίδες, να γινόμαστε τα ποιητικά αίτια του κόσμου και να δρούμε ελεύθερα υπό όρους. Μόνο μια ελευθερία υπό όρους είναι δυνατή και γι’ αυτό αποτελεί προϋπόθεση της πράξης. Γιατί υπό όρους; Γιατί διαφορετικά δεν θα μπορούσαμε να δράσουμε στον κόσμο των φαινομένων στον οποίο κατοικούμε. Είτε θα ήμασταν έρμια της φυσικής αναγκαιότητας και δεν θα μπορούσε να μας καταλογιστεί και να καταλογίσουμε τίποτα, είτε θα έπρεπε να δρούμε και να επιβιώνουμε μονάχα στο νοητό κόσμο κάτι που δεν μπορεί να συμβεί. Άρα χρειαζόμαστε την ιδέα αυτή της ελεύθερης βούλησης όπως μας την παρουσιάζει ο Καντ. Κι αυτή είναι η αυτονομία, κατά κυριολεξία η αυτο-θέσμιση. Αυτο-νομοθετώ, άρα βάζω όρια, αρχές και νόμους στον εαυτό μου θεωρώντας τα ως καθολικό νόμο: «οφείλομε να θεωρούμε τον εαυτό μας ελεύθερο στις πράξεις και μολαταύτα υποταγμένο σε ορισμένους νόμους [τους ηθικούς], ώστε να αποκτήσουμε μίαν αξία

³⁰Dworkin, Ronald. Η επικράτεια της Ζωής: Αμβλώσεις, ευθανασία & ατομική ελευθερία. Απόδοση - Εισαγωγή: Φ. Βασιλόγιαννης, Επίμετρο: Π. Σούρλας, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Αρσενίδη, Αθήνα, 2013, σελ. 280.

³¹Καντ, Ιμμάνουελ. Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών. Μτφρ., σχόλια, επίμετρο: Κ. Ανδρουλιδάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σελ. 102

μονάχα στο πρόσωπό μας»³². Όταν θεωρούμε τον εαυτό μας ελεύθερο αναγνωρίζουμε και την αυτονομία της θελήσεως από κοινού με τη συνέπειά της, δηλαδή την ηθικότητα.

Επιπρόσθετα, θα ενισχύσω την παραπάνω οπτική με εκείνη της Σταυρούλας Τσινόρεμα, η οποία,³³ υποστηρίζει ότι στην ηθική θεωρία του Καντ συναντούμε την αυτονομία ως αυτοθέσμιση, δηλαδή αυτονομία βάσει όρων τους οποίους ο αυτουργός καλείται να θέσει ο ίδιος για τον εαυτό του και οφείλει να επιλέξει τέτοιους, ώστε να ισχύουν για όλους, δηλαδή να έχουν καθολικό χαρακτήρα. Αυτή η έννοια της αυτονομίας στον Καντ αποκαλύπτει επίσης τον διυποκειμενικό χαρακτήρα που θέλει να προσδώσει στο ανθρώπινο ον ο φιλόσοφος, για αυτό και θέτει την αυτονομία στο πλαίσιο όρων και αρχών τις οποίες οφείλουν να μοιράζονται όλοι. Η έννοια που επισημαίνει η Στ. Τσινόρεμα, και είναι κρίσιμη για την εξέταση του όρου, είναι εκείνη του σεβασμού, καθώς σεβασμός στην αυτονομία σημαίνει το ακριβώς παραπάνω, ότι παίρνω αποφάσεις τις οποίες μπορούν να ενστερνιστούν όλοι.

Για την Onora O’Neill η καντιανή αυτονομία αφορά όχι τόσο το υποκείμενο όσο την βούλησή του.³⁴ Διαχωρίζει την καντιανή αυτονομία και την αναλύει με τέσσερις διαφορετικές προσεγγίσεις. Πρώτα την θέτει ως σημείο αντίστιξης με την ετερονομία· η αυτονομία κι η ετερονομία καθώς ανήκουν στη δύναμη της βούλησης, διαφέρουν όσον αφορά τον δρώντα ως διαφορετικές κατευθύνσεις/αξιώσεις τις οποίες κοιτάζει. Στην ετερονομία το υποκείμενο αιτιολογεί από άλλους ενώ στην αυτονομία από πουθενά αλλού παρά μόνο από τον εαυτό του. Κατά την ετερόνομη δράση οι επιλογές είναι αυθαίρετες και δίνουν εξουσία σε κάτι εκτός εαυτού, ανήκει στο *arbitriumbrutum*, δηλαδή στις ζώδης επιλογές κατά Καντ, αντίθετα με την αυτονομία που αφορά το *arbitriumliberum*, δηλαδή την ελεύθερη βούληση. Δεύτερη ερμηνεία που δίνει η O’Neill είναι η αυτονομία ως αυτοθέσμιση, δηλαδή η δυνατότητα του ανθρώπου να θέτει ο ίδιος τους όρους για τον εαυτό του και τη βούλησή του. Επίσης μια άλλη ερμηνεία της καντιανής αυτονομίας κατά την ίδια ότι η εννοιολόγησή της ως νομοειδή (*law-likeautonomy*), δηλαδή μια αυτονομία που εκφράζεται με την μορφή νόμων της βούλησης. Τελευταία διάκριση που κάνει η

³²Καντ, Ιμμάνουελ. Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών. Μτφρ., σχόλια, επίμετρο: Κ. Ανδρουλιδάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σελ. 107.

³³Tsinorema, St. «The principle of autonomy and the ethics of advance directives», *SYNTHESIS PHILOSOPHICA* 59 (1/2015), σελ. 73-88.

³⁴O’Neill, Onora. “Autonomy: The emperor’s new clothes” στο *Aristotelian Society Supplementary*, 2003, Volume 77 (1), σελ. 1–21.

Ο'Neill στην καντιανή αυτονομία είναι αυτονομία ως αυτονομοθεσία από μία καθολική σκοπιά για όλους. Η αυτονομία αφορά την υιοθέτηση αρχών από όλους, οι οποίες θα είναι ανεξάρτητες από εξωτερικά αίτια ή αίτια που θα μπορούν να ισχύουν για λίγους κι όχι για όλους. Είναι ένα είδος οριοθέτησης που μοναδική προϋπόθεση έχει τον εαυτό της. Η καντιανή αυτονομία είναι αυτονομοθεσία του λόγου κι όχι αυτονομία του υποκειμενικού δρώντος, ξεπερνά πιθανό πρόβλημα της διαφοροποίησης από άλλους και της ετερονομίας. Επίσης, η Ο'Neill³⁵ υποστηρίζει ότι ο πράττων βασίζεται σε αρχές, οι οποίες μπορούν να αποκτήσουν ηθική νομιμότητα και να είναι δεσμευτικές. Επειδή οι άνθρωποι είναι, εξαιτίας της έλλογης φύσης τους, αυτοκυβερνώμενα όντα έχουν και την ικανότητα να αναμειγνύονται σε αμοιβαίες υποχρεώσεις μεταξύ τους, να αποδέχονται και να δείχνουν σεβασμό στο πρόσωπο του άλλου και άρα να πράττουν με σκοπό την ύπαρξη μιας ηθικής κοινωνίας. Εξαιτίας αυτού του είδους αυτονομίας μπορούν να αποφευχθούν φαινόμενα εξαπάτησης, εκμετάλλευσης, εξαναγκασμού και υποβιβασμού από εμάς και προς εμάς.

Με βάση όλα τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι ο Καντ θεωρεί την ελεύθερη βούληση ως αυτονομία, άρα αυτο-νομοθεσία. Δεν την παρουσιάζει ως απεριόριστη και ανεξάρτητη από τα φυσικά αίτια, μια τέτοια δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να έχει ο άνθρωπος στον ντετερμινιστικό κόσμο στον οποίο ζει, αλλά αντίθετα την υπερασπίζεται και της θέτει όρια όπως της αξίζει για μπορέσει να είναι ελεύθερη και να την χρησιμοποιεί ο άνθρωπος ως νομοθέτης του εαυτού του. Αυτονομία και ελεύθερη βούληση στον Καντ λοιπόν ταυτίζονται. Οι όροι με βάση τους οποίους εμείς ως νομοθέτες του εαυτού μας θα θελήσουμε να πράξουμε βρίσκονται στον ηθικό νόμο, ο οποίος βασίζεται στους αντικειμενικούς όρους του λόγου και ορίζει καθολικά. Στον Καντ όταν μιλάμε για αυτονομία δεν αναφερόμαστε στην ατομική αυτονομία που προσδίδει στην πράξη έναν χαρακτήρα αυθαίρετο και απεριόριστο. Για τον Ιμμάνουελ Καντ είναι πρακτική αυτή η δυνατότητα που μας επιτρέπει να επιλέγουμε και να θεσπίζουμε νόμους για τον εαυτό μας, οι οποίοι έχουν διυποκειμενικό χαρακτήρα, και μας οδηγεί στον αυτοκαθορισμό με σκοπό να δρούμε ελεύθερα μέσα σε έναν αιτιακό κόσμο. Ελεύθερη βούληση και αυτονομία συνισχύουν

---

³⁵15. Ο'Neill, Onora. "Consent and autonomy in contemporary Bioethics" στο *Annuaire International Des droits De L' Homme – VIII*, International Association of Constitutional Law Group of Social Rights, Sakkoulas & L.G.D.J./ Lextenso Publications, 2016, 229-244.

στην καντιανή θεωρία και είναι τα μέσα που οδηγούν –ή/και οι δυνατότητες που είναι απαραίτητες- στην ηθικότητα.

Πως τα παραπάνω σχετίζονται με το κεντρικό ζήτημα της εργασίας, δηλαδή την ευθανασία; Στις παραπάνω υποθέσεις διαπιστώσαμε ότι κύριο αίτημα ήταν η αυτονομία, η αυτοδιάθεση και η ελεύθερη έκφραση απέναντι στον θάνατο. Καντιανά με βάση την παραπάνω αναλυτική δικαιολόγηση καταλαβαίνουμε πως η αυτονομία ως αυτονομοθεσία βάσει αρχών αλλά κι ο διυποκειμενικός χαρακτήρας που τη διακρίνει μπορούν να επιτρέψουν την ευθανασία μονάχα σε περιπτώσεις που το πρόσωπο έχει αποφασίσει όντας έλλογο την επιθυμία του να πεθάνει και μονάχα όταν πρόκειται με βεβαιότητα να κατακερματιστεί η αξιοπρέπειά του. Πρακτικά αυτο σημαίνει ότι ασθενείς που γνωρίζουν ότι με βεβαιότητα πρόκειται να υπονομευθεί η έλλογη φύση τους στο μέλλον εξαιτίας κάποιας εκφυλιστικής ασθένειας μπορούν να εκδηλώσουν την επιθυμία τους, όταν φτάσει εκείνη η τελευταία στιγμή, να “φύγουν” από τη ζωή διατηρώντας την αξιοπρέπειά τους. Μια τέτοια αρχή μπορεί να δικαιολογηθεί και ως καθολικός νόμος, καθώς ούτε αντιβαίνει στη λογική και αυτοσκοπός παραμένει ο σεβασμός στο πρόσωπο.

Με αυτή την εκτενή ανάλυση περί αυτονομίας και βούλησης στη θεωρία του Ι. Καντ νομίζω ότι μπορεί να αντιληφθεί κανείς τη σημασία των Προγενέστερων Οδηγιών και το ότι ο γιατρός καλείται να τις σεβαστεί. Θα μπορούσε να προκύψει το εύλογο ερώτημα “τι γίνεται με την αυτονομία του ιατρού, ο οποίος, για φιλοσοφικούς, θρησκευτικούς ή, τέλος πάντων, λόγους συνειδήσεως δεν επιθυμεί να διαπράξει ευθανασία;”. Νομίζω η καλύτερη απάντηση έχει δοθεί συνοπτικά και με ακρίβεια από τον Φ. Βασιλόγιαννη: “Το καίριο για τη ζητούμενη *κοινωνία δικαίου* θεσμικό δεδομένο, το οποίο οφείλουμε να σεβαστούμε, δεν είναι παρά η *βούληση* του ασθενούς *ως ελεύθερου και ισότιμου προσώπου*: η αγνόησή της μάλλον αποτελεί περίπτωση χρησιμοποίησής του απλώς ως μέσου.”³⁶

6ο κεφάλαιο: Κριτική - Επίλογος

Στο πεδίο της βιοηθικής οι συζητήσεις για το εάν ή όχι θα πρέπει η ευθανασία να είναι επιτρεπτή, σε ποιες περιπτώσεις και με ποιους περιορισμούς αποτελούν,

---

³⁶Βασιλόγιαννης, Φίλιππος Κ. Αυτονομία και Βιοηθικός εξαναγκασμός. Μια κριτική περιπτωσιολογία: από τις αμβλώσεις και την ευθανασία στο ιατρικό λειτούργημα και τη βιοτεχνολογία, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, Ηράκλειο, 2020, σελ. 81.

όπως διαπιστώνουμε, ακόμη ζήτημα “διαβούλευσης”. Τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της ευθανασίας ποικίλουν. Όσον αφορά τις προοπτικές ενάντια στην ευθανασία ένας πρώτος προβληματισμός αφορά το κατά πόσο ο ασθενής είναι σε θέση να δώσει την συναίνεσή του να του γίνει ευθανασία. Ο βαθμός ψυχικής ταλαιπωρίας από την ασθένεια, η μικρή αντοχή στα βάσανα και τον πόνο, δεν μπορούν να λογιστούν ως κατευθυντήριες για να παρθεί η απόφαση τέλους της ζωής. Πράγματι, δεν θα μπορούσαμε να κάνουμε τόσο εύκολη την πρόσβαση στην ευθανασία γιατί αυτό θα σήμαινε ότι «κάθε φορά που κάποιος νιώθει πόνο, μπορεί να επιλέξει τον θάνατο». Είναι πραγματικά λογική αντίφαση και δεν θα μπορούσαμε να την καθολικεύσουμε σαν γνώμονα, καντιανά μιλώντας. Ο κυριότερος φόβος είναι αυτός της αυθαιρεσίας του γιατρού, ο οποίος, εάν έχει το δικαίωμα να αφαιρεί τη ζωή του ασθενή χωρίς την θέλησή του, δηλαδή στις περιπτώσεις της μη εκούσιας και ακούσιας ευθανασίας, μπορεί να θανατώσει ανθρώπους που σύμφωνα με την προσωπική του εκτίμηση ήταν μη αναστρέψιμη η κατάστασή τους, αλλά στην πραγματικότητα έκανε λάθος. Ένα τέτοιο σενάριο μας κάνει αρκετά επιφυλακτικούς και σίγουρα αβέβαιους μπροστά στο αν θα θέλαμε ή όχι να είναι επιτρεπτή η ευθανασία. Το βασικό, λοιπόν, πρόβλημα είναι κατά πόσο η ευθανασία μπορεί να τελεσθεί με τους σωστούς όρους και εάν ο κίνδυνος για λάθη είναι μεγαλύτερος από την ηθική δικαιολόγησή της.

Στη φιλοσοφία ορισμένοι ερμηνευτές υπερασπίζονται ότι η θεωρία του Καντ δεν μας επιτρέπει διόλου να μιλούμε για ευθανασία. Το επιχειρήμα στηρίζεται ουσιαστικά στην ερμηνεία του τι σημαίνει σεβασμός στην έλλογη ικανότητα, δηλαδή στην ανθρώπινη ιδιότητα. Για τους Altman και Lantham φαίνεται πως η καντιανή ηθική ερμηνεύεται διαφορετικά σε σχέση με τους παραπάνω ερμηνευτές. Στο ζήτημα της ευθανασίας υποστηρίζουν πως δεν είναι αποδεκτό να αφαιρεθεί η ζωή κανενός και η επιλογή αυτή υποδηλώνει μη σεβασμό και υποβάθμιση της ανθρώπινης φύσης. Η μόνη επιλογή είναι να υπομείνει ο ασθενής την ασθένεια κι αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος να διασφαλίσει τη μη συντόμευση της έλλογης φύσης του.³⁷ Για τον Lantham³⁸ συγκεκριμένα η ασθένεια είναι η «ανήθικη», καθώς του «παίρνει» την ανθρώπινη ιδιότητά του, και ο ασθενής οφείλει να διαφυλαχθεί και να μείνει πιστός στην έλλογη ικανότητά του, υπομένοντας και ασκώντας σεβασμό στον λόγο του.

---

³⁷Altman, M. «Kant and Applied Ethics: The Uses and Limits of Kant's Practical Philosophy», Wiley-Blackwell, 2011.

³⁸Lantham, S. «Kant condemned all suicide», American Journal of Bioethics 7 (6), 2007.

Μια σύντομη κριτική μου σε αυτές τις δύο ερμηνείες είναι ότι εκλαμβάνουν την καντιανή ηθική μαθηματικοποιημένη και απόλυτη και σίγουρα δεν λαμβάνουν υπόψη το σύνολο της θεωρίας του Καντ. Ο σεβασμός στην ανθρώπινη ιδιότητα δεν θα μπορέσει να υπάρξει εάν δεν υπάρξει ανθρώπινη ιδιότητα. Θεωρώ ότι στην ερμηνεία τους μπορεί εύκολα να ασκηθεί κριτική και να βρεθεί αντεπιχείρημα ανακαλώντας τη θεωρία του Καντ.

Εκείνο που απαιτείται, ώστε να τεθεί η ανθρώπινη ιδιότητα ως αυτοσκοπός είναι ο σεβασμός στο πρόσωπο του υποκειμένου. Αυτό σημαίνει τον σεβασμό στην έλλογη ικανότητα, την αυτονομία και την ελεύθερη βούληση του ατόμου. Όταν η έλλογη ικανότητα χάνεται, τότε δεν μπορούμε καντιανά να στηρίξουμε τον σεβασμό στο πρόσωπο. Αυτό σημαίνει ότι και εκ μέρους του ασθενούς, ο οποίος έχει την επιθυμία να σεβαστεί την προσωπικότητά του και να μείνει πιστός στο ηθικώς πράττειν, αλλά και εκ μέρους του γιατρού, ο οποίος οφείλει να σεβαστεί την έλλογη επιθυμία του ασθενούς και να τον βοηθήσει να τερματίσει τη ζωή του πριν κατακερματιστεί η προσωπικότητά του, η εκούσια ευθανασία –και μόνο η εκούσια ευθανασία- μπορεί να δικαιολογηθεί. Η ανθρώπινη φύση στην καντιανή φιλοσοφία εξάλλου δεν αφορά μονάχα το ηθικό ον αλλά λαμβάνει υπόψη της και τον άνθρωπο ως πεπερασμένο ον με αδυναμίες και ελαττώματα. Ως ηθικό ον οφείλει να πράττει με βάση την αυτονομία του ως αυτό-νομοθεσία και με σκοπό αυτόν καθ' εαυτό την προσωπικότητα, άρα την ανθρώπινη ιδιότητα, συνεπώς την έλλογη φύση σε συνδυασμό με την ελευθερία του (αυτονομία). Η εκούσια ευθανασία είναι η λύση που θα μπορούσε να προτείνει ο Καντ στις περιπτώσεις κατακερματισμού της προσωπικότητας και ως ένδειξη σεβασμού στην ανθρώπινη φύση και την έλλογη ικανότητα. Κάτι τέτοιο θεωρώ πως μπορούμε να το συμπεράνουμε κι από τα παραδείγματα που αναφέρει στη Μεταφυσική των Ηθών αναφέροντάς τα ως «περιπτωσιολογικά ερωτήματα» κατά τα οποία αφήνει ενός είδους υπαινιγμό υπέρ της αυτοχειρίας σε πολύ συγκεκριμένες περιπτώσεις.³⁹ Ωστόσο, όπως είδαμε και από τις υποθέσεις που έφτασαν στο ΕΔΔΑ, προκειμένου να μην υποπέσουμε στη κατάχρηση, τα περισσότερα κράτη είναι ακόμα εξαιρετικά επιφυλακτικά με - δικαιολογημένο- φόβο πιθανής κατάχρησης της νομιμοποίησης της ευθανασίας.

---

³⁹Καντ, Ιμάνουελ. Μεταφυσική των Ηθών. Μτφρ., σημειώσεις, επιλεγόμενα: Κ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. ΣΜΙΛΗ, 2013, σελ. 277-278, [6: 423-424].

Καταληκτικά, το ζήτημα χρειάζεται μια ακέραια δικαιολόγηση είτε τεθούμε υπέρ της είτε κατά της, η οποία δικαιολόγηση όμως πολλές φορές μπορεί να καταλήξει σε αντιφάσεις ή slippery slope. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας προσπάθησα να παρουσιάσω πώς η ευθανασία μπορεί να δικαιολογηθεί ηθικά στη βάση της καντιανής ηθικής θεωρίας και να παρουσιάσω ορισμένες νομικές περιπτώσεις που τέθηκε το ζήτημα της αυτονομίας σε σχέση με την ευθανασία. Οι σκέψεις μου γύρω από το πως κρίθηκαν τελικά οι υποθέσεις αφορούν και τις κοινωνιολογικές πλευρές του ζητήματος. Η οπτική που έχουμε για τον θάνατο στο δυτικό κόσμο δεν μας επιτρέπει να είμαστε ανοιχτές και ανοιχτοί σε έναν νομικό επαναπροσδιορισμό του ζητήματος με ευκολία. Οι ιδέες γύρω από τη θρησκεία και του τι είναι ιερό ή δεν είναι, οι πολυπολιτισμικότητα, η ιστορία και γενικότερα το τι σημαίνει για εμάς θάνατος, ποικίλει. Και για αυτόν το λόγο αφήνεται και στη διακριτική ευχέρεια πρώτα του κάθε κράτους ξεχωριστά να αποφασίζει για τις υποθέσεις. Ωστόσο, αυτό το εμπόδιο θα μπορούσε να ξεπεραστεί στη βάση μιας ορθολογικής προσέγγισης ώστε να καταλήξουμε σε μια ηθική υπεράσπισης της αξιοπρέπειας και της αυτονομίας του προσώπου και άρα μια καθολική δικαιολόγηση της ευθανασίας υπό όρους.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Καντ, Ιμμάνουελ. *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών*. Μτφρ., σχόλια, επίμετρο: Κ. Ανδρουλιδάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.
2. Καντ, Ιμμάνουελ. *Μεταφυσική των Ηθών*. Μτφρ., σημειώσεις, επιλεγόμενα: Κ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. ΣΜΙΛΗ, 2013.
3. Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δια την Προάσπισιν των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, 4 Νοεμβρίου 1950, Ρώμη. Ελληνική Μετάφραση. ([European Convention on Human Rights \(coe.int\)](https://www.coe.int))

4. Βασιλόγιαννης, Φίλιππος Κ. Αυτονομία και Βιοηθικός εξαναγκασμός. Μια κριτική περιπτώσιολογία: από τις αμβλώσεις και την ευθανασία στο ιατρικό λειτούργημα και τη βιοτεχνολογία, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, Ηράκλειο, 2020.
5. Παπαδάκη, Λίνα. «Ζητήματα Ηθικής Φιλοσοφίας και Βιοηθικής: Καντιανές Προσεγγίσεις». Εκδ. νήσος, 2017.
6. Τσινόρεμα, Στ. «Το πρόσωπο και η αρχή της προσωπικότητας στη νεότερη ηθική φιλοσοφία και βιοηθική» στο Ιατρική Ευθύνη και Βιοηθική -Το ανθρώπινο πρόσωπο, Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή (επιμ.), εκδ. Παπαζήση, 2016.
7. Altman, M. «*Kant and Applied Ethics: The Uses and Limits of Kant's Practical Philosophy*», Wiley-Blackwell, 2011.
8. Cooley, Dennis. «*A Kantian Moral duty for soon-to-be demented to commit suicide*», American Journal of Bioethics 7 (6), 2007.
9. Dworkin, Ronald. Η επικράτεια της Ζωής: Αμβλώσεις, ευθανασία & ατομική ελευθερία. Απόδοση - Εισαγωγή: Φ. Βασιλόγιαννης, Επίμετρο: Π. Σούρας, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Αρσενίδη, Αθήνα, 2013.
10. European Court of Human Rights, Press Unit, Factsheet - End of life and ECHR, April 2022.
11. Hill, Thomas. «*Autonomy and Self-Respect*», Cambridge University Press, 1991.
12. Kamm, F. M., «*A right to choose death?* », Boston Review, 1997.
13. Lantham, S. «*Kant condemned all suicide*», American Journal of Bioethics 7 (6), 2007.
14. O'Neill, Onora. «*Autonomy: The emperor's new clothes*» στο Aristotelian Society Supplementary, 2003, Volume 77 (1)

15. O'Neill, Onora. "Consent and autonomy in contemporary Bioethics" στο *Annuaire International Des droits De L' Homme – VIII*, International Association of Constitutional Law Group of Social Rights, Sakkoulas & L.G.D.J./ Lextenso Publications, 2016.

16. Physician-Assisted Suicide and the Right to Die with Assistance. (1992). *Harvard Law Review*, 105(8), 2021–2040. <https://doi.org/10.2307/1341556>

17. Tsinorema, St. «*The principle of autonomy and the ethics of advance directives*», *SYNTHESIS PHILOSOPHICA* 59 (1/2015)

18. Velleman, D. "A *right of self-termination*", *Ethics* 109, 1999.